

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет

ДІЛОВА УКРАЇНСЬКА МОВА

Навчальний посібник

Київ 2021

УДК 811.161.2:81'244:001.82(075.8)
Д 462

Автори: *С. В. Литвинська* – канд. філол. наук, доц.;
А. В. Сібрук – канд. філол. наук, доц.;
Г. І. Онуфрійчук – канд. філол. наук;
Х. М. Стецик – канд. філол. наук

Рецензенти: *С. В. Харченко* – д-р філол. наук, проф.
(Національний університет біоресурсів
і природокористування);
Л. Г. Стороженко – канд. філол. наук,
доц. (Державний університет
телекомунікацій);
Л. А. Халіновська – канд. філол. наук, н.
с. (Інститут української мови НАН
України)

*Рекомендовано Вченою радою
Національного авіаційного університету
(протокол № 6 від 16.06.2021 р.).*

Ділова українська мова : навч. посіб. / автори : С.
В. Литвинська, А. В. Сібрук, Г. І. Онуфрійчук, Х. М.
Стецик. – К. : НАУ, 2021. – 124 с.

ISBN

Містить теоретичний і практичний матеріал з ділової української мови. Подано особливості наукового й офіційно-ділового стилів, усного і писемного ділового мовлення. Висвітлено питання академічної доброчесності, академічного письма, академічної культури. Наведено вимоги до складання документів і зразки їх оформлення, подано практичні завдання й вправи з граматики української мови відповідно до редакції Українського правопису 2019 року.

Для здобувачів вищої освіти всіх галузей знань, спеціальностей та освітньо-професійних програм.

УДК 811.161.2:81'244:001.82(075.8)

ISBN

© Литвинська С. В., Сібрук А. В.,
Онуфрійчук Г. І., Стецик Х. М.,
2021

© НАУ, 2021

ВСТУП

«Ділова українська мова» є обов'язковою навчальною дисципліною з циклу загальної підготовки здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «Бакалавр» усіх спеціальностей. Предмет її вивчення – сучасна українська літературна мова, репрезентована науковим й офіційно діловим стилями.

Відповідно до вимог чинного законодавства ділова комунікація в органах управління, державних установах, організаціях, на підприємствах – усіх сферах суспільного життя здійснюється державною мовою. Кожен працівник зобов'язаний мати необхідні знання і практичні навички з ділової української мови й етики ділового мовлення.

Метою викладання навчальної дисципліни «Ділова українська мова» є формування комунікативної компетентності студентів, засвоєння ними особливостей офіційно-ділового і наукового стилів сучасної української літературної мови в їх взаємодії в професійному дискурсі, що забезпечить формування і розвиток їхньої фахової комунікації на високопрофесійному мовному рівні.

Завданнями вивчення навчальної дисципліни є:

– активізація й поглиблення базових знань з української мови;

– збагачення словникового запасу фаховою лексикою й оволодіння вмінням грамотно спілкуватися у сфері професійної комунікації;

– оволодіння знаннями про види службових документів і вимоги до їх оформлення, засвоєння правил культури ділового спілкування;

– знання й усвідомлення вимог до академічної доброчесності, академічного письма, академічної культури.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студенти повинні *знати*:

– норми сучасної української літературної мови – орфоепічні, акцентологічні, лексичні, морфологічні, синтаксичні, стилістичні;

– вимоги до академічної доброчесності й академічного письма;

– специфіку термінології майбутнього фаху;

– основи культури ділового мовлення.

Студенти повинні *вміти*:

– правильно послуговуватися мовними засобами відповідно до норм літературної мови;

– створювати тексти наукового та офіційно-ділового стилів;

– дотримуватися правил культури ділового мовлення.

За результатами вивчення дисципліни здобувачі вищої освіти повинні набути відповідні *компетентності*, а саме:

– загальні: інформаційну, соціокультурну, здоров'язберезувальну, акмеологічну, етичну;

– спеціальні: фундаментально-прикладну, психолого-педагогічну, методичну тощо.

Навчальний матеріал дисципліни структурований за модульним принципом і складається з одного навчального модуля «*Структурні та комунікативні аспекти функціонування української мови*», який є логічно завершеною, відносно самостійною, цілісною частиною навчальних планів підготовки бакалаврів. Згідно з робочою навчальною програмою дисципліна «Ділова українська мова» викладається на 1-му курсі впродовж 1-го або 2-го семестрів, на її вивчення передбачено 90 год, з яких: 52 год – самостійна робота; 19 год – лекції; 19 год – практичні заняття. Завершується вивчення

дисципліни проведенням модульної контрольної роботи і складанням іспиту.

Навчальна дисципліна «Ділова українська мова» пов'язана з дисциплінами «Діловодство», «Лінгвістичні основи документознавства», «Історія української державності та культури», «Наукові комунікації у фаховій діяльності», «Іноземна мова», «Філософія», «Логіка».

Матеріал навчального посібника – теоретично-практичний. Послідовно викладено теоретичний матеріал до 10 тем, систему запитань і завдань для самоконтролю знань, тренувальні тести і вправи, демонстраційні завдання до модульної контрольної роботи й іспиту, список питань для підготовки до іспиту й літературу. У додатках розміщено правила і зразки бібліографічного опису, перелік і роз'яснення основних нововведень Українського правопису в редакції 2019 року.

Структура навчального посібника максимально задовільняє всі вимоги до організації самостійної, індивідуальної роботи студента.

Модуль 1

СТРУКТУРНІ ТА КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1.1. Українська мова – мова ділового спілкування в Україні

1.1.1. Українська мова як державна мова в Україні: законодавчо-нормативна база, сучасний стан розвитку, функції

Українська мова – національне надбання українського народу, вона охороняється та підтримується державою. Мовна політика є однією з важливих складових частин державної політики та спрямована на забезпечення функціонування української мови в різних сферах життя українського суспільства, їх подальшого розвитку та взаємодії.

У науковій літературі поняття «мовна політика» має неоднозначне тлумачення. Синонімами до цього поняття є такі термінологічні сполуки: «мовне планування», «мовне будівництво». Узагальнюючи досвід українських мовознавців, зазначимо, що мовна політика – це система політичних, юридичних та адміністративних заходів, спрямованих на регулювання мовних відносин у державі. Правовою основою для здійснення державної мовної політики в Україні є:

– Конституція України, зокрема стаття 10. У документі зазначено: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя і на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин України». Важливою є також ст. 12: «Україна дбає про задоволення націокультурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави». Низка статей Конституції України містить вимоги щодо обов'язкового володіння держав-

ною мовою Президентом України (ст. 103), суддями (ст. 148).

– Рішення Конституційного Суду України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її в навчальному процесі і навчальних закладах України (від 14 грудня 1999 р.);

– Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (25 квітня 2019 року). Цей нормативний документ зміцнює позиції української мови в Україні, його ухвалення називають «історичним рішенням». Він гарантує позиції української мови у державному управлінні, сфері послуг, освіті й медіа. Закон також передбачає відповідальність посадовців за незнання мови (дія закону вводиться поступово – до 25 квітня 2022 року).

Тенденцією розвитку української мови на сучасному етапі є відродження її самотутніх рис у правописі, граматиці, словниковій справі. Правопис української мови змінювався ще в 1990 році, з того часу в ній відбулася низка змін, які спонукають до оновлення, перегляду й доопрацювання правописного кодексу. Тому у 2015–2018 роках Українська національна комісія з питань правопису розробила проєкт нової редакції Українського правопису, завдання якого – відобразити й узаконити ті мовні явища, які активно поширюються в різних галузях суспільного життя. Водночас сучасна редакція Українського правопису науково обґрунтовано повертає до життя деякі особливості правопису 1928 року, які виявляють самотутність української мови, є для неї природними. Після громадського обговорення в травні 2019 року новий Український правопис було затверджено і з червня цього року рекомендовано дотримуватися його норм.

Щоб осягнути роль мови в суспільстві, варто розглянути її функції, важливі для суспільства взагалі й окремого носія зокрема.

1. Комунікативна. Суть її полягає в тому, що мова є засобом спілкування і порозуміння між людьми. Це найважливіша, базова функція мови, якій підпорядковані всі інші.

2. Номінативна. Це функція називання, омовлення, лінгвізації світу. Мова є засобом називання предметів і явищ, ознак і кількостей, дій і станів навколишнього світу.

3. Гносеологічна (пізнавальна). Людина пізнає світ не тільки через досвід, а й через мову, яка є енциклопедією людського досвіду всіх попередніх поколінь.

4. Мислетворча. Мова – засіб творення, вираження й передачі думки.

5. Експресивна, або виражальна, емоційна. Це висловлення своїх почуттів, емоцій, переживань, тобто внутрішнього світу людини.

6. Культурологічна. Через мову (фольклор, художню літературу, театр, кіно) людина пізнає духовний світ свого народу.

7. Ідентифікаційна, або об'єднувальна, ототожнювальна, розпізнавальна. Мова об'єднує мовців у часовому та просторовому вимірі.

8. Естетична. Мова – засіб творення позитивних емоцій, краси, це можливість мови виступати в контексті мистецтва, зокрема словесного мистецтва.

9. Магічно-містична (здатність мови впливати на свідомість і підсвідомість людини через заклинання, замовляння, гіпноз).

1.1.2. Захист і підтримка державної мови в інших країнах світу

Мова є чинником інтеграції титульного етносу, національних меншин та мігрантів у єдиний простір держави. Мовне питання в різних країнах розглядається майже завжди однаково – на державному рівні.

Так, у незалежній Італії в 1861 році з понад 25 млн населення тільки 600 тис. (приблизно 2,4 %) володіли італійською мовою. Тоді один із керівників національно-визвольної боротьби зробив висновок: «Італію створено, тепер треба створити італійців». Втілення в життя утвердження італійської мови серед населення Італії дало змогу консолідувати його в одне динамічне італійське суспільство.

В Індонезії, де налічується понад 200 млн населення, є більше 300 мов та близько 1 000 діалектів. Понад 300 років ця країна перебувала під владою Голландії. Майже за двадцять років до проголошення незалежності індонезійська молодь висунула гасло: «Єдина батьківщина – Індонезія, єдина нація – індонезійська, єдина мова – індонезійська». І цей курс успішно

проводиться в незалежній Індонезії за широкої підтримки представників різних етносів.

Пострадянські країни (Естонія, Латвія та ін.) обрали курс на впровадження власних національних мов у всі сфери суспільного життя. В Естонії в 1980-х рр. результатом тривалої русифікації стало те, що естонська мова почала зникати з освіти, з громадського життя в цілому. Тому на початку 1990-х рр. у країні було створено мовну інспекцію, це стало відповіддю на наслідки русифікації, яку зазнала Естонія під час панування радянської влади на своїй території. Метою мовної інспекції є захист естонської мови на державному рівні. Прямим обов'язком інспекції є контроль за виконанням закону про мову. Інспектори мають право перевіряти працівників на знання естонської мови в державних, громадських і приватних установах. В Естонії захищають права тих людей, які розмовляють естонською мовою. Тобто людина, яка розмовляє естонською, всюди має право вимагати, щоб з нею спілкувалися естонською – в міністерстві, магазинах, дитячих садках і т.д.

У Латвії діє закон про мову, який передбачає обов'язкове використання латиської мови в громадських місцях, встановлює трирівневу систему оцінювання володіння мовою, обмежує використання іноземних мов (фактично російської). Закон також забороняє використання двомовних (російсько-латиських) вивісок, крім туристичної та культурної сфер. Контролює виконання мовного законодавства Державний мовний центр – інституція, призначена бути охоронцем державної мови. Центр було створено 1992 року, він має справу з усім – від друку підручників латиської мови до мовних інспекцій вулицями міст. Інспектори або реагують на скарги, або проводять вибіркові перевірки в установах чи магазинах. Усі працівники в Латвії зобов'язані мати мовний сертифікат одного з трьох рівнів: найвищий рівень володіння мовою має бути в депутатів, лікарів, власників приватних підприємств; середній – у робітників та працівників сфери послуг; нижчий – у представників професій, що не вимагають активного спілкування (водії автобусів тощо).

Отже, мовна політика зарубіжних країн має чітку установку на розширення сфер функціонування власної національної

мови як одного з головних атрибутів державності і незалежності.

1.1.3. Роль державної мови в професійній діяльності фахівця

Опанування мовою професії є невід'ємною складовою підготовки фахівця. У сучасному глобалізаційному світі увага науковців спрямована на вивчення спеціальної мови. На позначення цього поняття використовують такі термінологічні сполуки: «мова професійного спілкування», «професійна мова», «спеціальна мова», «мова для спеціальних цілей».

Мова професійного спілкування – це лінгвістично організована система мовлення, що застосовується представниками певної галузі для спілкування в різних ситуаціях, які пов'язані насамперед з виконанням професійних обов'язків. Це можуть бути навчально-виробничі, науково-виробничі, виробничі, наукові потреби.

Завданням вищого навчального закладу є підготовка висококваліфікованих працівників, які повинні володіти вміннями, навичками професійного спілкування з метою ефективного застосування набутих знань у сфері своєї діяльності.

Основними елементами професійного спілкування є: знання основних психолінгвістичних стратегій спілкування, теорія усної та письмової комунікації, дотримання культури ділового спілкування.

Отже, правильна організація спілкування комунікантів у професійному середовищі сприяє налагодженню комунікативних стосунків між колегами, партнерами, клієнтами, роботодавцями. Обрання ефективної форми спілкування в тій чи іншій професійній ситуації допомагає налагодити співпрацю, впровадити у виробничий процес нові ідеї.

Література: [5]; [24–26]; 35].

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте тенденції розвитку української мови сьогодні.

2. З'ясуйте причини зміни правопису української мови у 2019 році.
3. Розкрийте основні функції мови.
4. Назвіть документи, які регулюють мовне життя в Україні.
5. Охарактеризуйте досвід іноземних країн щодо вирішення мовного питання.
6. З'ясуйте роль державної мови в професійній діяльності фахівця.

1.2. Наукова комунікація як складова фахової діяльності

1.2.1. Наукова комунікація: визначення й особливості

Термін «комунікація» (від лат. *communicatio* – повідомлення, передача, бесіда, розмова) зароджується у ХХ ст., однак вивчення проблем комунікації започатковано ще в античні часи.

Комунікація – це процес передачі інформації між суб'єктами соціальної сфери суспільства, обмін науковою інформацією (ідеями, знаннями, повідомленнями) між ученими та фахівцями, а також майстерність представлення наукових здобутків для широкої аудиторії.

У процесі НК виокремлюють п'ять основних елементів:

- 1) комунікант (відправник повідомлення);
- 2) комунікат (власне повідомлення – усна або письмова наукова інформація, передана за допомогою символів, знаків, кодів);
- 3) канал (спосіб передачі наукової інформації);
- 4) реципієнт (отримувач повідомлення – особа, якій адресовано інформацію і яка реагує на неї, може інтерпретувати її);
- 5) зворотний зв'язок (реакція реципієнта на отримане наукове повідомлення).

Є багато підходів до класифікації наукової комунікації. Виокремлюють такі її види: *пряму* (безпосереднє спілкування науковців, залучених до науково-дослідницького процесу), *опосередковану* (комунікація між фахівцями шляхом наукових публікацій), *вертикальну* (між науковим керівником і здобувачем), *горизонтальну* (серед здобувачів, представників однієї наукової школи тощо). Найпоширенішим є поділ наукових комунікацій на такі види: формальні /неформальні, документні/недокументні.

Формальна наукова комунікація – це обмін науковою інформацією через спеціально створені структури для генерування, оброблення і поширення наукового знання (НДУ, ВНЗ, видавництва, ЗМІ, бібліотеки, інформаційні центри, музеї, архіви). У науковій сфері до формальної комунікації часто відносять публікацію статті.

Неформальна наукова комунікація – це комунікація, що встановлюється між комунікантом і реципієнтом за допомогою особистих контактів, зустрічей, бесід, телефонних розмов, листування тощо.

Документна наукова комунікація – комунікація, підтвердженням якої є науковий документ, це обмін документованою інформацією. Основним недоліком документної НК є складність поновлення інформації. Недокументна наукова комунікація – це передача наукової інформації в незакріпленій на матеріальному носіїв формі (публічні виступи, наради, конференції, бесіди).

Науковець має знати переваги та недоліки кожної форми наукової комунікації, вміти знаходити найоптимальніші шляхи її використання та уникати можливих проблем.

Особисті комунікації лягли в основу формування соціальних структур в науці ще з XVII ст., з часом ці комунікації переростають в «наукові товариства» (XIX ст.). Наступний етап розвитку системи наукової комунікації – діяльність спеціалізованих журналів (кін. XIX ст. – поч. XX ст.). Кін. XX ст. – поч. XXI ст. – період стрімкого еволюціонування. У сучасному глобалізаційному світі передача інформації відбувається надшвидкими темпами завдяки скороченню інформаційних відстаней.

1.2.2. Поняття академічної доброчесності й академічної культури

Академічна доброчесність у процесі навчання, викладання та наукового дослідження є основним поняттям академічної культури. Порушення основних правил академічної доброчесності має стійку тенденцію до зростання в багатьох країнах світу, Україна не є винятком.

Проявами академічної недоброчесності є:

- з боку студентів: переписування чужих рефератів або інших наукових здобутків, замовлення дипломних робіт, використання чужих результатів без посилань та цитувань;

- з боку викладачів та дослідників: включення до авторів досліджень сторонніх осіб, неналежне наукове рецензування, примус до цитування та ін.

Плагиат – один із найпоширеніших проявів академічної недоброчесності.

Розрізняють такі види академічного плагиату:

- дослівне копіювання чужої роботи;
- значна частка тексту з одного джерела без жодних змін;
- фрази з різних джерел у вигляді цільного тексту;
- значні запозичення з попередніх робіт автора (автоплагиат, самоплагиат);

- сполучення запозичених матеріалів з декількох джерел без відповідного цитування;

- письмові фрагменти з посиланнями на ненаявну або неточну інформацію.

Сервери перевірки текстів на унікальність, як правило, працюють за одним і тим же алгоритмом. Документ транслюється в програму текстовим редактором у форматі .txt і перевіряється. Перевірка та пошук подібних елементів виконується по шинглах (методом шингл – розбивки тексту). Шингл – структурно-логічний фрагмент тексту, що складається з послідовності декількох слів (2–5). Пошук збігів в Інтернеті здійснюється за допомогою кількох систем, які візуалізують відсоток оригінальності тексту та список сайтів з відсотком збігу залежно від застосованих пошукових серверів. Під час вибору програм необхідно звертати увагу на їхню здатність повноцінно підтримувати українську та англійську мови, зручність та доступність у використанні.

1.2.3. Академічна культура в університеті: досвід закордонних вищих навчальних закладів

Для боротьби з академічною недоброчесністю в різних країнах застосовуються різні санкції. У більшості країн Європи за плагиат у наукових працях можуть розірвати контракт з викладачами, студенти можуть бути відраховані, політики можуть «поплатитися» своєю кар'єрою та репутацією. З метою подолання академічного плагиату в закордонних університетах створюються спеціальні

підрозділи, які забезпечують дотримання прийнятих стандартів академічної доброчесності, надають консультативну допомогу та навчально-методичне забезпечення, адміністрування відповідних процесів.

Сучасні науковці спираються на стандарти Міжнародної Асоціації Університетів, до якої належить 120 інституцій з різних країн світу. Послуги цієї асоціації доступні для дослідників, викладачів, студентів та базуються на принципах академічної доброчесності. Повчальним є досвід Європейської університетської асоціації, до якої входять 850 членів із 47 країн Європи і яка просуває, розвиває, підтримує співробітництво між університетами та бізнесом. У різноманітних документах американських вишів йдеться про важливість постійної боротьби з академічною недоброчесністю та про шляхи її подолання. Правові документи США розроблено з дотриманням норм академічної чесності, створено федеральні агентства та науково-дослідні інститути, підготовлено правила реагування на випадки плагіату. У КНР створено відповідні наглядові комітети й програму захисту інформаторів з питань недотримання принципів академічної чесності.

Українське законодавство в боротьбі з плагіатом ґрунтується на таких документах: Закон України «Про авторське право і суміжні права», Закон України «Про вищу освіту».

У Національному авіаційному університеті розроблено «Положення про виявлення та запобігання академічному плагіату» з 2018 року.

У Положенні детально описано, що саме можна вважати плагіатом. Вказано, що перевірки на академічний плагіат підлягають: кваліфікаційні роботи (дипломні, дисертаційні тощо), курсові роботи здобувачів вищої освіти, індивідуальні завдання навчально-дослідницького, творчого чи проектно-конструкторського характеру, дисертаційні роботи на етапі представлення матеріалів до апробації та для розгляду спеціалізованою радою, редакційною колегією або кафедрою, монографії, підручники, навчальні посібники та інші роботи, що мають авторський текст і вимагають рекомендації Вченої ради навчально-наукового інституту (факультету), кафедри військової підготовки до видання, рукописи статей, тези доповідей, які надходять до редакцій наукових журналів або

оргкомітетів заходів наукового, науково-технічного і науково-методичного спрямування (конференцій, семінарів, з'їздів, конгресів), заключні звіти за результатами виконання НДР, що фінансуються за рахунок державного та/або місцевого бюджетів перед поданням на затвердження до НДЧ.

Пріоритетним напрямом роботи Міністерства освіти і науки України є боротьба з академічною недоброчесністю. 22 липня 2016 року уряд підтримав пропозицію МОН України створити Національній репозитарій академічних текстів, до якого увійдуть бази текстів дисертацій, монографій, наукові статті, а з часом – студентські роботи. МОН впроваджує цей проєкт спільно з Майкрософт-Україна.

Отже, потрібно розуміти, що основна вимога до наукового тексту – унікальність. Перевірити текстове наповнення можна за допомогою відповідних програмних продуктів. Міжнародний досвід із забезпечення академічної доброчесності вказує на те, що плагіат є загрозою для безпеки загалом.

Література: [13]; [20]; [28]; [29]; [34].

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Що таке наукова комунікація?
2. Проаналізуйте значення наукових знань і наукових комунікацій у XXI столітті.
3. Дайте визначення поняттю академічної доброчесності й академічної культури.
5. Назвіть основні види порушень академічної доброчесності.
6. Які є інструменти та процедури перевірки академічних творів на плагіат?
7. Охарактеризуйте норми законодавства з питань академічної недоброчесності.
8. Яка відповідальність передбачена за порушення академічної доброчесності?
11. Розкрийте досвід закордонних вищих навчальних закладів з боротьби академічною недоброчесністю.